

بررسی جامعه‌شناسی مفهوم سازی در رویکردهای شهروندی: مطالعه‌ای در دوره راهنمایی بر اساس مدل تحلیل عاملی

دکتر مصطفی نیکنامی*

یاسمن مدانلو**

چکیده:

پژوهش حاضر به منظور تعیین مولفه‌های آموزش شهروندی در دوره راهنمایی جهت ارائه یک چارچوب مناسب انجام شده است. سوالاتی که در این تحقیق پاسخ داده شده است بر محورهای: مهمترین مولفه‌های مقتضی با توجه به حیطه‌های تعیین شده، چارچوب نظری جهت توسعه آموزش شهروندی، میزان مطابقت محتوای کتب علوم اجتماعی با مولفه‌های استخراج شده در چارچوب نظری و میزان اعتبار چارچوب نظری پیشنهادی مبتنی بوده است. معلمان دوره راهنمایی استان مازندران، نمونه این پژوهش می‌باشند. برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نظر جهت اعتباردهی به مولفه‌ها از پرسشنامه محقق ساخته ۱۳۳ گویه‌ای استفاده شده است. ضریب پایایی پرسشنامه ۰/۹۳ محاسبه گردید. در این پژوهش از روش تحلیل عاملی جهت بررسی عوامل پوشش دهنده پرسشنامه، استفاده شده است. نتایج تحلیل عاملی نشان داد که در مجموع ۴ عامل بیشترین سهم واریانس را به خود اختصاص داده است که با توجه به همپوشی مولفه‌ها با نام‌های عامل رفتار اجتماعی و سیاسی با ۱۷/۸، عامل قانونمندی و قانونگرایی با ۱۵/۳، عامل رفتار ملی - مذهبی با ۱۰/۸ و عامل زیست محیطی و توسعه پایدار با ۹/۱ تبیین واریانس به ترتیب بیشترین و کمترین واریانس نمره کل را به خود اختصاص دادند.

سپس در این پژوهش میزان پرداخته شدن به هر یک از مولفه‌ها در کتب درسی از نظر معلم مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد، عمده معلمان اعتقاد دارند که بین میزان اهمیت هر یک از مولفه‌ها و میزان توجه به آنها در کتابهای درسی رابطه وجود ندارد. اما در مورد میزان پرداخته شدن به هر یک از مولفه‌ها در متن دروس، مطالعه متون درسی این دوره نشان داد که برخی از مولفه‌ها بسیار زیاد و برخی نیز بسیار کم مورد توجه قرار گرفته‌اند. پس از استخراج چارچوب نظری از مولفه‌ها، مولفه‌های استخراجی توسط گروهی از متخصصان به روش دلفی مورد ارزیابی قرار گرفت و همبستگی هیچ‌یک از مولفه‌ها با نمره کل کمتر از ۰/۴ مشاهده نشد. بنابراین می‌توان گفت با توجه به میزان آلفا (۰/۹۱) مولفه‌های استخراجی از اعتبار قابل توجهی برخوردار بوده‌اند.

مفاهیم کلیدی: شهروندی، آموزش

* دانشیار، عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

** دانش‌آموز تهرانی و محققان و ... yasaman 1353@yahoo.com

مقدمه

تربیت اجتماعی نه تنها یکی از اهداف آموزش و پرورش است بلکه یکی از اصول حاکم بر آموزش و پرورش نیز می‌باشد (عسگریان، ۱۳۷۹) از سویی نیز به عنوان یکی از وظایف اصلی آموزش و پرورش مطرح شده است.. (شریعتمداری، ۱۳۷۴)

علاوه بر نقش مهم تربیت اجتماعی در امر تعلیم و تربیت، می‌توان به کارکرد بسیار مهم آن در توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نیز توجه نمود و به عبارتی به ارتباط آن با روند توسعه در هر جامعه‌ای تاکید کرد. در گزارش مطالعه تربیت شهروندی «انجمن بین‌المللی ارزشیابی و پیشرفت تحصیلی» آمده است، تمامی جوامع معاصر دارای نگرانی و دل‌مشغولی عمیق هستند که چگونه نوجوانان و جوانان خود را برای زندگی شهری و شهروندی آماده کنند و راه و سم مشارکت در مسائل اجتماعی را به آنان بیاموزند. (تورنی و پورتا، ۱۹۹۱) یکی از سازه‌های مهمی که در سال‌های اخیر پا به عرصه تحقیقات اجتماعی / تربیتی گذاشته است مفهوم شهروندی است.

به عقیده دیماین^۱ (۲۰۰۰) مفاهیم اصلی نظریه‌های شهروندی عبارتند از حقوق مدنی، حقوق سیاسی و حقوق اجتماعی، داوری اجتماعی، تعهدات شهروندان و اصل برابری. تنوع نظریه‌های موجود در این زمینه موجب شده است که صاحب نظران علوم اجتماعی و تعلیم و تربیت درباره کل جریان تربیت و به تبع آن در بعد تربیت اجتماعی شهروندی جهت‌گیری‌های متفاوتی داشته باشند. برای مثال جان لاک وظیفه آموزش و پرورش را بر آوردن افراد مطابق با چگونگی اجتماعی شدن آنان می‌داند و یا دورکیم، کارکرد تربیت اجتماعی را اجتماعی کردن روش‌مند نسل جوان می‌داند. (نقیب زاده، ۱۳۷۵) این دیدگاه را می‌توان دیدگاه انتقال فرهنگی و کارکرد گرایی نیز نامید. در مقابل این نظریه‌ها می‌توان به رویکرد انتقادی پائوفریه اشاره کرد. رویکردهایی که آموزش و پرورش را وسیله‌ای برای ایجاد تغییرات اساسی و بنیادی در جامعه می‌دانند. به عبارت دیگر از این دیدگاه آموزش و پرورش با تربیت افرادی منتقد و مصلح، نیروی دگرگون ساز و تحول آفرین خود را در عرصه جامعه و تغییر نابرابری‌های آن نشان خواهد داد. (فریره، ۱۳۶۳) دیدگاه دیگر عبارت است از توسعه دانش فرآیندهای گروهی، به منظور این‌که فرد بتواند در یک جامعه دموکراتیک مشارکت داشته باشد. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه تلاش شده است با ظرافت ویژه‌ای صفات و خصوصیات مهم یک شهروند اثربخش و موثر در حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و قانونی به تصویر کشیده شود.

^۱ Dimain

در سال ۱۹۹۶ پژوهشی که توسط براون^۱ در کشور کانادا انجام گرفت. ویژگی‌های نظیر توانایی برای مذاکره و مشارکت با دیگران، احترام به تفاوت‌ها و تضادها، گوش دادن سازنده به دیگران، بیان عقاید و ایده‌ها، داشتن عقاید مستقل، عمل مستقلانه و مسئولیت‌پذیری، دانش درباره نحوه عملکرد دولت ملی و محلی و آگاهی از عقاید و دیدگاه‌های اساسی احزاب سیاسی کشور را برای شهروند مطلوب عنوان کرده است.

لی^۲ در سال ۱۹۹۹ تحقیقی را در سطح آسیا انجام داد و ویژگی‌های زیر را برای شهروند خوب بودن، لازم دانست. آگاهی از مسایل و مشکلات جامعه، مشارکت فعال در امور جامعه، مسئولیت‌پذیری، رفتار مبتنی بر اخلاق، پذیرش انتقاد، توانایی انتقاد، توانایی تصمیم‌گیری آگاهانه، آگاهی از حکومت و دولت، حس وطن‌پرستی، پذیرش مسئولیت خانواده، آگاهی و دانش نسبت به جامعه جهانی، احترام به تنوع و تکثر فرهنگی. (فتحی، ۱۳۸۲)

توسعه پایدار به عنوان مهمترین نتیجه تربیت شهروندانی متمرد در نظام آموزش و پرورش جایگاه کلیدی در توسعه ملت‌ها دارد. بسیاری از صاحب‌نظران برای توسعه پایدار سه رکن اساسی متصور شده‌اند: پایداری زیست محیطی (اکولوژیکی) پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی شریبرگ^۳ ۲۰۰۰، فیلو^۴ ۲۰۰۱، ول^۵ ۲۰۰۰ که موضوع شهروندی به عنوان موضوع مشرف بر سه بعد مذکور لازم است مورد توجه خاصی قرار گیرد.

زیرا در سایه دارا بودن شهروندانی مناسب و فرهیخته که از دانش، توانش و نگرش لازم برای زیست در یک جامعه مدنی برخوردار باشند، توان تحقق شعارهای مورد نظر در عرصه داخلی و بین‌المللی بدست خواهد آمد و این امر مستلزم آن است که مقوله تربیت شهروندی به گونه‌ای جدی در نظام آموزش و پرورش دنبال گردد. (محمدی ۱۳۷۶). متأسفانه علی‌رغم چنین روندی در جامعه معاصر ایران، تربیت شهروندی ب شکلی جدی مورد توجه نظام آموزش و پرورش نبوده است. خدمات ارائه شده در حوزه آموزش شهروندی باید ناظر بر چهار رکن اساسی از جمله نیازهای خاص دانش آموزی، نیازهای جامعه، نیازهای ملی و نیازهای عمومی فردی باشد. (آرتور^۶ دیویسون، استو، ۲۰۰۰) این موضوع با فرا تحلیلی از مبحث شهروندی در متون درسی موجود به ندرت مشاهده می‌شود و عدم تناسب برنامه‌های درسی نظام آموزش و پرورش با بسیاری از نیازهای جدید خصوصاً نیازهای سیاسی - اجتماعی و فرهنگی به وضوح قابل

¹ Brawn

² Lee

³ Sheriberg

⁴ Filho

⁵ Wals

⁶ Arthur

مشاهده است. تدوین برنامه درسی بدون توجه به ظرفیت‌های بومی و اجتماعی مناطق مختلف از دیگر دلایل کم توجهی یا فقدان توجه علمی به این موضوع بوده است. باید توجه داشت که مفهوم شهروندی و آموزش شهروندی در بافت‌های فرهنگی و اجتماعی متفاوت ممکن است معانی متفاوتی داشته باشد آن چنان که بنا به نظر کرا^۱ و هارتنت^۲ (۲۰۰۰) شهروندی، مفهومی مورد مجادله است، به این معنا که معیارهای مربوط به کاربرد صحیح آن اساساً چالش برانگیز و مورد بحث‌اند، یعنی استدلال درباره این معیارها منوط به موضوعات سیاسی - اجتماعی بنیادی است. لذا هر گونه توجه به این مقوله باید مسایل و نگرش‌های محیط مقتضی را طلب کند. آنچه که در سال‌های اخیر در برنامه درسی و تربیتی آشکار و پنهان دوره راهنمایی گنجانده شده است، حاکی از آن است که مقوله مورد بحث در بافت‌های فرهنگی اجتماعی متفاوت و متنوع، آن طور که شایسته است در نظر گرفته نشده است و توجه جدی به یک فعالیت شاخص سازی، در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و ... را طلب می‌کند.

امروزه اهمیت موضوع شهروندی به حدی است که در بسیاری از ادبیات موجود و مدرن در سال‌های نخستین هزاره سوم تاکید ویژه‌ای به آن شده است. به طور مثال اتحادیه جهانی حفاظت، از عبارت آموزش برای زندگی پایدار استفاده کرده که مقوله شهروندی را یکی از مهمترین ابعاد و مکمل دیگر ابعاد معرفی نموده است. سازمان ملل نیز سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۰۵ میلادی را دهه آموزش برای توسعه پایدار نامید. هدف از این عمل را ارتقاء آموزش و پرورش به عنوان مبنایی برای جامعه انسانی پایدارتر و تلفیق توسعه پایدار در نظام‌های آموزشی دانسته است.

در سه دهه اخیر کشور ما تحولات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی زیادی را شاهد بوده است. انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، مهاجرت گسترده، افزایش معلومات عمومی کودکان، گسترش انتظارات جامعه از مدرسه، لزوم توجه بیشتر شهروندان به قانون‌گرایی و جامعه مدنی و ... از عمده‌ترین چالش‌های فرهنگی و اجتماعی سه دهه اخیر کشور تلقی می‌گردد که در بازننگری برنامه‌های درسی باید به آنها توجه نمود.

هم‌چنین آن چه که زمینه توجه به تربیت شهروندی در مدارس کشور را بیشتر توجیه می‌کند جهت‌گیری‌های اساسی نسبت به توسعه دانایی محور در سند چشم‌انداز بیست ساله و برنامه چهارم توسعه کشور می‌باشد. علاوه بر آن در نامه چهارم توسعه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی

^۱ Kerr
^۲ Hartnet

آموزشی (۸۸-۱۳۸۴) یکی از اهداف اصلی، بازنگری در برنامه‌های درسی با تأکید بر تعمیق تربیت دینی و روح اجتماعی و تربیت شهروندان مطلوب معرفی شده است. تحول و اصلاح برنامه‌های درسی دوره‌های مختلف تحصیلی با تأکید بر تغییر کارکرد آموزشی به کارکرد فرهنگی - تربیتی به منظور حفظ هویت ملی، ارزش‌های فرهنگی و تعمیق تربیت دینی، شهروندی ملی با مناسبات جهانی، توسعه مهارت‌های دانایی، استقلال سازنده، مفید زیستن و با هم زیستن، از جمله اولویت‌های مهم در برنامه‌های آموزشی است.

این نکته بدیهی است که با ارتقاء سطح کیفی آموزش‌ها و اتخاذ تدابیر خاص در زمینه شهروند مطلوب می‌توان بسیاری از متغیرهای مخرب اجتماعی را کنترل کرد که این خود به نوعی حاکی از اهمیت ویژه این پژوهش می‌باشد. با توجه به مطالعات انجام شده و با استناد به منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی موجود و معتبر، هیچ تحقیق مستقلی در خصوص تعیین مولفه‌های آموزش شهروندی در مقطع راهنمایی در داخل یا خارج کشور صورت نگرفته، با این حال در بعضی پژوهش‌ها و رساله‌ها به صورت غیر مستقیم به آموزش شهروندی و مولفه‌های آن پرداخته شده که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- پژوهشی که توسط فتحی و اجارگاه انجام شد، ویژگی‌های شهروند خوب برای کشور ایران را از طریق مطالعات نظری و میدانی مورد بررسی قرار داد. بر اساس این پژوهش یک شهروند مطلوب برای جامعه ایران باید در سه حیطه یا قلمرو دارای صلاحیت‌های معینی باشد که عبارتند از:

- ۱- شناخت مدنی: مجموعه‌ای از آگاهی‌ها، اطلاعات و درک و فهم مدنی
- ۲- توانایی مدنی: مجموعه‌ای از مهارت‌ها، قابلیت‌ها و توان‌مندی‌هایی که هر فرد برای زیست در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند به آنها نیاز دارد.
- ۳- نگرش مدنی: مجموعه‌ای از طرز تلقی‌ها، باورها و دیدگاه‌هایی که برای یک شهروند خوب ضروری است.

- شهرداری تهران (۱۳۸۵)، نظام نامه جامع آموزش و مشارکت‌های شهروندی شهرداری تهران را تدوین نموده است. هدف از تدوین این نظام‌نامه، توسعه گفتمان شهر آموزش دهنده می‌باشد که در آن مجموعه بزرگ مدیریت شهری با بهره‌گیری از حداکثر توان علمی و عملی، در راستای تأمین نیازهای مردم و انجام ماموریت‌های سازمانی خود به ارائه آموزش‌های هدفمند بپردازد.

در سال ۸۳-۸۲ افتخار زاده جهت اخذ مدرک دکتری در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات به ارائه مدلی جهت تربیت شهروند حرفه‌ای در نظام آموزش عالی کشور در هزاره

سوم، پرداخته است. در حقیقت یافته اصلی این پژوهش مدلی جهت تربیت شهروند حرفه‌ای است که مشتمل بر مولفه‌های فلسفه، اهداف، مبانی نظری، چارچوب ادراکی، مراحل اجرا، نظام ارزشیابی و مهندسی مجدد است به مدد این مدل، نظام آموزش عالی کشور می‌تواند به تربیت شهروند حرفه‌ای عالم، آگاه، متعهد و ماهر برای جامعه دانش، اقتصاد دانش و مدیریت دانش در پاسخ‌گویی به هزاره سوم بپردازد.

- پژوهشی که توسط هیکز و هولدن^۱ در سال ۱۹۹۲ انجام گرفت نشان داد که دانش‌آموزان بین سنین ۱۱ تا ۱۴ سالگی به طور افزایشی نسبت به مسائل و مباحثی هم‌چون تنوع فرهنگی، آلودگی زیست محیطی و مسائل جمعیتی حساس هستند که عمدتاً ریشه فراملی دارند و وجود معلمان آموزش دیده و خبره می‌تواند این میل به یادگیری را با هدایت صحیح و منطقی به سر منزل مقصود برساند.

- مطالعات کریک^۲ در سال ۱۹۹۸ در کشور انگلستان ۳ مسیر را برای شهروند موثر نشان می‌دهد:

- ۱- مسئولیت اجتماعی و اخلاقی: شامل اعتماد به نفس و رفتار مسئولانه نسبت به زیردستان و همدیگر.
 - ۲- مشارکت در اجتماع: شامل خدمات به مدرسه، جامعه محلی و جوامع بزرگتر و یاد گرفتن درباره ملاحظات آنها.
 - ۳- سواد سیاسی: یادگیری درباره دموکراسی، مسائل و ارزش‌های مرتبط با سواد سیاسی و مهارت‌های مورد نیاز برای عضو فعال بودن در یک جامعه دموکراسی.
- دیوید کر (David Kerr) (۲۰۰۰) در مطالعات مربوط به آموزش شهروندی در دوره راهنمایی که در گستره ۱۶ کشور انجام شده بود به نتایج زیر رسیده است:

- ۱- اهمیت نقش بافت و فرهنگ در فهم و درک اهداف و رویکردهای آموزش شهروندی. این که آنچه در یک بافت فرهنگی موفق عمل می‌کند نمی‌تواند به سادگی پذیرفته شده و انتظار داشت که در جای دیگر نیز موفق عمل نماید. مطمئناً نیازمند تطبیقات دقیق برای تناسب با بافت فرهنگی جدید است.
- ۲- تشخیص این مسئله بیان صریح ارزش‌های مشترک بنیان‌گذار آموزش شهروندی، می‌تواند باعث تفاوت در خط‌مشی‌ها و اقدامات گردند و ممکن است منجر به نتایج متفاوتی نیز شوند.
- ۳- در اغلب کشورها حرکت از رویکرد محدود و دانش‌محور نسبت به آموزش شهروندی به سمت رویکرد وسیع‌تر همراه با دانش و درک، تجارب فعال و پیشرفت استعدادها،

¹ Hicks, D and Holden. C

² Crick

مهارت‌ها، تمایلات و ارزش‌های دانش‌آموزان وجود دارد. هر چند مدیریت این انتقال به دلیل تاثیرات باورها و فرهنگ معلم و همچنین پذیرش آهسته مدارس برای تغییر بسیار سخت است.

۴- شکاف مستمری بین بیان خط مشی‌ها و واقعیت‌ها در عمل در بسیاری از بافت‌ها از سطح ملی تا مدارس و کلاس درس وجود دارد.

۵- توافقی بر مرکزیت معلم در آموزش شهروندی و نیاز به آموزش بهتر و هدف‌مندتر معلمان وجود دارد.

۶- فراخوان برای همکاری فوری و انتشار رویکردها، برنامه‌ها و پیش‌گامی‌ها در رابطه با آموزش شهروندی که این از طریق تاسیس پایگاه داده‌های آموزش شهروندی در درون هر کشور و میان کشورها امکان پذیر می‌گردد.

۷- در نهایت آگاهی و تجزیه و تحلیل عمیق توده مردم کلید توسعه خط مشی‌های موثر و همکارانه در آموزش شهروندی است. در حقیقت، شهروندی مشارکتی و فعال نیازمند گفتگوهای مشارکتی و فعالانه بین تمام کسانی است که نسبت به آموزش شهروندی علاقه‌مند هستند. (محققان، معلمان، سیاست‌گذاران، طراحان برنامه درسی، مأموران دولت، والدین و دانش‌آموزان).

- پژوهش دیگری در سال ۲۰۰۴ توسط چمبرلین^۱ در دانشگاه اکستر انگلستان صورت گرفت که طی آن از دانش‌آموزان ۱۱ تا ۱۴ ساله درباره جنبه‌های آموزش شهروندی سوال شد. این مصاحبه برای ارزیابی علائق، دانش و اشتیاق آنها درباره ۳ فاکتور برنامه درسی شهروندی (مسئولیت اخلاقی و اجتماعی، سواد سیاسی و مشارکت در اجتماع) صورت گرفت یافته‌ها نشان دهنده ناآگاهی و علائق کم دانش‌آموزان به سیاست ملی و فقدان اشتغال در جامعه محلی بود. پژوهشی نیز در سال ۲۰۰۵ توسط چیودو^۲ و مارتین^۳ با عنوان درک مفهوم شهروندی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی در آمریکا انجام گرفت. هدف از این پژوهش این بود که بدانند بعد از واقعه ۱۱ سپتامبر و جنگ با عراق، درک دانش‌آموزان کلاس هشتم تا یازدهم از مفهوم شهروندی چیست؟

این پژوهش ۲ سوال داشت: ۱- از نظر شما مهمترین خصیصه برای شهروند خوب بودن چیست؟ ۲- در حال حاضر چه کاری را انجام می‌دهید تا یک شهروند خوب محسوب شوید؟ ۴ مولفه حاصل پاسخ دانش‌آموزان به سوالات بود: ۱- کمک به دیگران ۲- اطاعت از قانون ۳- میهن‌پرستی ۴- احترام به دیگران

¹ Chembelin

² Chiodo

³ Martin

پاسخ دانش‌آموزان به سوال اول نشان داد که کمک به دیگران بیشترین نمره را کسب کرده و تقریباً بیش از نیمی از دانش‌آموزان کمک به دیگران را مهمترین صفت یک شهروند خوب می‌دانند و در رابطه با سوال دهم هم جواب آنها حاکی از این بود که کمک به دیگران بهترین کاری است که آنها می‌توانند انجام دهند تا یک شهروند خوب به حساب آیند. نتایج یافته‌ها نشان داد که دانش‌آموزان به جنبه سیاسی شهروندی توجه نکرده و نگرش آنها نسبت به شهروندی، ریشه در خدمات و جنبه‌های اجتماعی این مفهوم دارد. همان طور که گفته شد با توجه به اهمیت موضوع و همچنین نبود تحقیقی در این زمینه، این پژوهش به دنبال تعیین چارچوبی از مولفه‌های آموزش شهروندی برای دوره راهنمایی و پاسخ‌گویی به سوالات زیر می‌باشد:

- ۱- آموزش شهروندی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی متشکل از چه حیطه‌ها و مولفه‌هایی است و چارچوب نظری مولفه‌های تدوین شده برای توسعه آموزش شهروندی در دوره راهنمایی تحصیلی چیست؟
- ۲- نظر معلمان درباره میزان مطابق محتوای کتب علوم اجتماعی دوره راهنمایی با مولفه‌های استخراج شده چیست؟
- ۳- آیا چارچوب نظری پیشنهادی از اعتبار قابل قبولی برخوردار است؟

روش و ابزار پژوهش و جامعه آماری

این تحقیق از لحاظ استفاده از نتایج، یک تحقیق کاربردی است. در این تحقیق از دو روش استفاده می‌شود: روش اول تحقیق، روش پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش کلیه دبیران دارای مدرک کارشناسی به بالا در دروس علوم انسانی و اجتماعی (زن و مرد) شاغل در مدارس دوره راهنمایی استان مازندران در سال ۱۳۸۶-۱۳۸۵ می‌باشد. منظور محقق از معلمان دروس علوم انسانی و اجتماعی، کلیه معلمان دارای تحصیلات دانشگاهی در رشته‌های زیر مجموعه علوم انسانی می‌باشد که تعدادشان با توجه به آمار آموزش و پرورش استان ۵۷۲۴ نفر اعلام گردیده است. حجم نمونه با استناد به جدول مورگان ۳۸۳ نفر برآورد شده که محقق با نظر اساتید راهنما و مشاور (با احتساب افت) ۵۳۰ نفر را به عنوان نمونه در نظر گرفت. ملاک انتخاب معلمان میزان تناسب جمعیتی آنها در هر شهر بوده است. ابزار پژوهش، پرسش‌نامه‌ای محقق ساخته، مبتنی بر مبانی نظری و متشکل از ۱۴۴ مولفه می‌باشد که زمینه‌های رفتار شهروندی را از ابعاد مذهبی، زیست محیطی، آزادی اندیشه و دموکراسی، نگرش در مورد توسعه پایدار، ملی‌گرایی، بهداشت و ... مورد توجه قرار می‌دهد. مقیاس مورد استفاده در پرسش‌نامه طیف ده گزینه‌ای بوده که نشان‌گر میزان هم‌گرایی معلمان

با مولفه مورد نظر است. روایی پرسش‌نامه با استفاده از نظرات اساتید راهنما، مشاور و متخصصان علوم اجتماعی و جامعه‌شناس مورد تایید قرار گرفت. جهت بررسی پایایی پرسش‌نامه مذکور برای گروهی متشکل از ۳۵ نفر از جامعه مورد نظر اجرا و ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰/۹۳ حاصل گردید.

نتایج

هر یک از سوالات به تفکیک مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱- آموزش شهروندی مقتضی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی متشکل از چه حیطه‌ها و مولفه‌هایی است و چارچوب نظری مولفه‌های تدوین شده برای توسعه شهروندی در مدارس دوره راهنمایی چیست؟

پس از اجرای پرسش‌نامه رویکرد حذف آن دسته از مولفه‌هایی که دارای همبستگی کمتر از ۰/۲۵ با نمره کل بودند در پیش گرفته شد. اساس حذف این مولفه‌ها یعنی ملاک ۰/۲۵ با عنایت به نظر متخصصانی از جمله گیلفور (۱۹۸۷) و کلاین (۱۹۹۷) اعمال شده و از سوی دیگر این اقدام یعنی حذف مولفه‌های دارای همبستگی ضعیف به عنوان یکی از اقدامات مقدماتی برای انجام تحلیل عاملی در نظر گرفته شده است. پس از حذف مولفه‌های نامناسب با ملاک همانی درونی، ۷۹ مولفه جهت تحلیل عاملی باقی ماند.

در این تحقیق برای بررسی این که مولفه‌های مندرج در پرسش‌نامه از چند عامل تشکیل شده است، به عبارت دیگر جهت تعیین این که چند عامل مناسب برای چرخش وجود دارد، محقق از ملاک‌های مختلفی از جمله ملاک کیسر و آزمون اسکری کتل استفاده کرده است. در این روش محقق با مشاهده و شمارش تعداد عوامل دارای ارزش ویژه مساوی و با بیشتر از یک، تعداد عوامل استخراجی را تعیین کرده است. در جدول ۱- ارزش‌های ویژه برای عوامل ۱ تا ۴ که بیشترین ارزش ویژه را داشته‌اند لیست شده است که مقادیر مهمی هستند. یک ارزش ویژه برای هر عامل برابر یا بزرگتر از صفر است که توسط یک عامل خاص برآورد می‌شود. ارزش ویژه برای هر عامل برابر یا بزرگتر از صفر است و نمی‌تواند از اندازه کلی واریانس‌ها بزرگتر باشد. از آنجایی که حداکثر ارزش ویژه برای یک عامل برابر با تعداد سوالات می‌باشد، بنابراین نسبتی از واریانس ویژه هر عامل تقسیم بر تعداد سوالات است. در آزمون اسکری نیز ملاحظه شد که چهار عامل دارای فاصله زیادی با دیگر عوامل هستند.

جدول ۱- ارزش‌های ویژه برای عوامل ۱ تا ۴ که بیشترین ارزش ویژه را داشته‌اند.

عوامل	سهام واریانس تبیینی	سهام واریانس تراکمی
۱	۱۷/۸۲۳	۱۷/۸۲۳
۲	۱۵/۳۸۲	۳۳/۲۰۵
۳	۱۰/۸۵۱	۴۴/۰۵۶
۴	۹/۱۳۱	۵۳/۱۸۷

جدول فوق نتایج تحلیل عواملی بر روی ۷۹ مولفه باقیمانده از کل مولفه‌هایی مورد بررسی را نشان می‌دهد. جدول نشان می‌دهد مجموعاً ۴ حیطه قابل نام‌گذاری است این حیطه‌ها عمدتاً از لحاظ موضوع مولفه‌ها، به هم بسیار نزدیک هستند و بنابراین محقق با استناد به این تشابه برای مولفه‌های مشابه به تناسب محتوا نام‌گذاری کرده است. بر اساس اطلاعات حاصله از انجام تحلیل عاملی مجموعاً چهار عامل شامل رفتار اجتماعی و سیاسی، قانون‌پذیری و قانون‌گرایی، رفتار مبتنی بر آموزه‌های ملی و دینی و محیط زیست و توسعه پایدار دارای بیشترین سهم واریانس را با هر کدام از مولفه‌هایشان به خود اختصاص داده‌اند. در این تحقیق معلوم شد که هر یک از چهار حیطه مذکور به ترتیب ۱۷/۸، ۱۵/۳، ۱۰/۸ و ۹/۱ درصد از واریانس کل را به خود اختصاص داده‌اند. و مجموعاً ۵۳ درصد از واریانس کل تراکمی را دارا هستند (جدول ۱). بنابراین می‌توان چهارچوب مولفه‌های زیر را به عنوان مولفه‌های پیشنهادی آموزش شهروندی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی معرفی و پیشنهاد کرد.

مولفه‌هایی که در عامل اول (رفتار اجتماعی و سیاسی) بیشترین بار عاملی را داشته‌اند.

- تمایل و علاقه‌مندی به برقراری ارتباط با افراد دارای فرهنگ و تمدن ۰/۷۷
- وجود حس هم‌نوع دوستی در رفتار با افراد غیر ایرانی ۰/۷۵
- تقویت روحیه از خود گذشتگی و فداکاری در امور ۰/۶۸
- علاقه‌مندی به برقراری رابطه مناسب با مسافران و توریست‌های خارجی ۰/۶۸
- تقویت روحیه از خودگذشتگی و فداکاری در امور ۰/۶۸۹
- علاقه‌مندی به یادگیری زبان خارجی جهت برقراری ارتباط و تعامل با توریست‌های خارجی ۰/۶۸
- تنظیم رفتار در اجتماع بر اساس اخلاقیات و ارزش‌های جامعه ۰/۶۴
- رعایت امانت‌داری در نقل قول و صحت شنیده‌ها و اجتناب از غیبت، تهمت و افترا ۰/۶۲

- وجود حس هم‌نوع دوستی در رفتار با شهروندان هم وطن ۰/۶۲
- درک اهمیت رفتار و برخورد مناسب با مسافرین خارجی ۰/۶۲۲
- دقت در دوست‌یابی مبتنی بر منزلت و شأن اجتماعی ۰/۵۸
- تقویت مسئولیت‌پذیری به عنوان یک شهروند ملی ۰/۴۹۹
- همکاری خودجوش با نهادهای اجتماعی با رفتار مسئولانه ۰/۴۷۹
- تقویت و ترویج عواطف انسانی، سجایای اخلاقی و اخلاق نیکو ۰/۴۶۲
- قدرت حل اختلاف در بین همسالان ۰/۴۴
- تشریک مساعی و همکاری عملی در توسعه و بهبود امور فرهنگی مدرسه و کلاس ۰/۴۳۲
- پرهیز از مجادله و درگیری لفظی و فیزیکی ۰/۴۳
- وجود روحیه انضباط در وسایل واگذار شده ۰/۴۳
- مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و اظهارنظر در امور مدرسه و کلاس ۰/۳۷۳
- نزاکت و تعامل سازنده در جلوگیری از مجادلات در خانواده ۰/۳۷
- حساسیت در انتخاب مدیریت‌های کلان و خرد کشوری ۰/۳۳۸
- رعایت نظم اجتماعی در کلاس ۰/۳۲

مولفه‌هایی که در عامل دوم (قانون‌پذیری و قانون‌گرایی) بیشترین بار عاملی را داشته‌اند

- قدرت جسارت و توجه به منطق در موقعیت تضییع حق ۰/۷۵۵
- حساسیت نسبت به تضییع حقوق ملل جهان با توجه به سطح شناخت و آگاهی ۰/۶۹۴
- رعایت قوانین و مقررات راهنمایی در خیابان و مراعات حق تقدم ۰/۶۷۷
- اعتقاد قوی به وجود نظم اجتماعی ۰/۶۲۰
- تقویت روحیه قانون و مقررات اجتماعی ۰/۶۲۵
- تلاش در معرفی و حذف موانع گسترش عدالت اجتماعی ۰/۵۰۳
- رعایت حقوق جنسیتی ۰/۴۸۴
- اشاعه فرهنگ انتقادپذیری و دموکراسی ۰/۴۸۱
- رعایت حقوق میهمانان خارجی با توجه به فرهنگ و رفتار خاص آنها ۰/۴۷۲

- علاقه‌مندی دنبال کردن مباحث قانونی، سیاسی و اجتماعی مطرح آن در کلاس
۰/۴۵۷
- تقویت روحیه توصیه و تذکر در مورد رعایت حقوق افراد ۰/۴۲۳
- حساسیت در حفظ قوانین و مقررات ۰/۴۱۶
- مساله یابی و روحیه نقد در امور مدرسه، رفتار معلم و مدیر ۰/۳۵۹
- بیان آزادانه افکار در چارچوب قانون ۰/۳۵۲

مولفه‌هایی که در عامل سوم (رفتار مبتنی بر آموزه‌های دینی و ملی ایرانی) بیشترین بار عاملی را داشته‌اند

- صرفه‌جویی اقتصادی در هزینه‌ها، خود اتکایی و استقلال فکری ۰/۸۴
- علاقه‌مندی به ترویج ارزش‌ها و تاریخ دفاع مقدس ۰/۷۱۲
- حساسیت در انتخاب مدیریت‌های کلان و خرد شهری ۰/۵۴۲
- وجود حس هم‌نوع دوستی در رفتار با هم‌وطنان غیر مسلمان ۰/۵۳۴
- اعتقاد به عدالت اجتماعی و تلاش در معرفی و ترویج آن ۰/۵۱۷
- علاقه‌مندی به فراگیری فرهنگ ملی و غیر ملی ۰/۴۷۸
- رعایت امانت‌داری در نقل قول و دقت در صحت دیده‌ها ۰/۴۳۱
- تقویت هویت ملی و رشته تفکر فراگیر و ملیت‌خواهی در رفتار عملی ۰/۴۲۹
- انجام سنجیده امر به معروف و نهی از منکر ۰/۴۲۷
- حفظ سنن ملی و اسلامی در گفتار ۰/۴۱۹
- رعایت امانت‌داری در نقل قول و صحت گفته‌ها و اجتناب از شایعه‌ها ۰/۳۸۵
- علاقه‌مندی به ارزش‌ها و تاریخ دفاع مقدس ۰/۳۶۶
- صلح دوستی و علاقه‌مندی به امنیت و آرامش در سطح شهر و کشور ۰/۳۳۱
- مراعات حلال و حرام‌های دینی ۰/۳۲۵
- عشق به میهن و وطن پرستی ۰/۳۱۴

مولفه‌هایی که در عامل چهارم (محیط زیست و توسعه پایدار) بیشترین بار عاملی را داشته‌اند

- توجه به مولفه‌های توسعه پایدار در شهر و محیط زندگی ۰/۷۴۴
- رعایت اصول و رفتار زیست محیطی در زمینه فضای سبز پارک‌ها ۰/۷۳۸

- توجه به مولفه‌های توسعه پایدار در جامعه ۰/۶۷۸
- تشکیل و حضور فعالانه در گروه‌های اجتماعی مرتبط با محیط زیست و هلال احمر ۰/۵۶۵
- رعایت اصول و رفتار زیست محیطی در حفظ وسایل و اموال خانواده ۰/۵۳۷
- آگاهی از تغییرات کمی میان جذب توریست ۰/۵۱۳
- توجه به مولفه‌های توسعه پایدار در مدرسه ۰/۴۹۱
- رعایت اصول و رفتار زیست محیطی ۰/۴۸۹
- رعایت اصول و رفتار زیست محیطی در حفظ اموال عمومی و ملی ۰/۴۸۹
- رعایت اصول و رفتار زیست محیطی در زمینه فضای سبز در مدرسه ۰/۴۱۸
- درک اهمیت وجود توریست در رشد فرهنگی ۰/۳۵۱

۲- نظر معلمان درباره میزان مطابق محتوای کتب علوم اجتماعی و انسانی دوره راهنمایی با مولفه‌های استخراج شده چیست؟

پرسش‌نامه محقق ساخته ۱۴۴ گویه‌ای دو سویه بوده و به طور هم‌زمان هم میزان اهمیت هر یک از گویه‌ها را برای آموزش شهروندی در دوره راهنمایی با طیف ۱۰ گزینه‌ای و هم میزان مطابق محتوای کتب علوم انسانی و اجتماعی را با مولفه‌های استخراج شده از مبانی نظری بر اساس طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت را می‌سنجد. با توجه به نتایج به دست آمده از تجزیه و تحلیل داده‌ها، نظر معلمان حاکی از این بوده که در حیطه رفتار اجتماعی / سیاسی از ۶۲ مولفه موجود ۳۰ مولفه مورد توجه قرار گرفته است که تنوع مولفه‌های این مرحله و دقت در انتخاب آنها می‌تواند حاوی نکات مهمی برای برنامه‌ریزان و تدوین کنندگان برنامه درسی باشد.

در حیطه قانون‌پذیری و قانون‌گرایی از مجموع ۲۴ مولفه موجود تنها ۶ مولفه مورد توجه قرار گرفته به این معنا که بسیاری از مولفه‌های حیطه قانون‌پذیری و قانون‌گرایی از نظر معلمان در کتب دوره راهنمایی گنجانده نشده است. با توجه به این که مولفه‌های فوق از اهمیت زیادی برخوردارند، لذا عدم کاربرد آنها در محتوای کتب درسی این دوره قوی تأسف انگیز است. گر چه این موضوع صرفاً از نظر معلمان است ولی می‌توان با نگاهی به نتایج بخش بعدی میزان اعتبار این یافته‌ها را آزمون کرد.

در حیطه محیط زیست و توسعه پایدار از ۲۴ مولفه ۱۴ مولفه مورد توجه قرار گرفته در حیطه رفتار مبتنی بر آموزه‌های دینی و ملی از ۳۰ مولفه موجود در پرسش‌نامه از نظر معلمان ۱۹ مولفه در کتب درسی دوره وجود دارد. البته این یافته‌ها به معنی این نیست که میزان استفاده و گنجاندن باقی مولفه‌ها در کتب درسی صفر است، چون با توجه به میانگین‌ها می‌توان مدعی

یک پیوستار بود به این معنی که از بسیار کم تا بسیار زیاد تعریف شده است. بنابراین مساله میزان توجه به مولفه‌های مورد نظر است.

۳- آیا چارچوب نظری پیشنهادی از اعتبار قابل قبولی برخوردار است؟

گرچه مولفه‌های نهایی (۶۲ مولفه) دارای بالاترین سهم واریانس هستند، لکن جهت اطمینان از میزان صحت و واقعیت اهمیت آنها، در معرض ارزیابی مجدد قرار گرفتند. پس از ارزیابی مجدد که توسط گروهی متشکل از ۳۰ نفر از صاحب‌نظران صورت گرفت، معلوم شد که با لحاظ کردن ملاک ارزیابی بر اساس طیف لیکرت، تقریباً عمده میانگین مولفه‌ها بالاتر از ۴ و به همین ترتیب همبستگی کمتر از ۰/۴ با نمره کل برای هیچ یک از مولفه‌ها ایجاد نشده است. با توجه به میزان آلفا (معادل ۰/۹۱) می‌توان گفت مولفه‌های استخراجی از اعتبار قابل توجه برخوردارند.

بحث

توجه به موضوع شهروندی و مولفه‌های آن به طور علمی از قدمت زیادی برخوردار نیست ولی این مقوله به طور تفکیکی و بر اساس هر یک از حیطه‌های پوشش دهنده آن در بسیاری از آثار تاریخی و حتی باستانی مورد توجه قرار گرفته است. تجمیع مباحث مربوط به شهروندی بسته به بافت سیاسی و فرهنگی در نظام‌های آموزشی دنیا، معانی متفاوتی دارد. گرچه در سطح کلان غایت این مفهوم مشترک است ولی این اشتراک در لفظ بوه و مصادیق و مفاهیم آن بسیار متفاوت می‌باشد. بافت اجتماعی کشورهای خاورمیانه و وجود قوانین و مقررات با مضامین مذهبی و تعریف مذهب رسمی در این کشورها و به طور خاص در جامعه دینی ایران، لزوم باز تعریفی از مفهوم شهروندی که در بر دارنده همه ابعاد مورد نظر باشد را قوت می‌بخشد. با توجه به این مبنا، با نگاهی به ابعاد تاریخی، ملی مذهبی، زیست محیطی و مطالعات کلی که در تحقیقات داخلی موجود انجام شد، مشاهده گردید که در ایران مولفه‌های مفهوم شهروندی دارای دامنه‌ای بسیار وسیع ایران است، که این مولفه‌ها نه تحت عنوان این نام بلکه با عناوین مختلف مورد توجه قرار گرفته‌اند. به همین دلیل محقق تلاش زیادی را صرف ارائه مفهومی فراگیر و مقتضی از شهروندی نمود. به طوری که این تعریف ضمن پوشش کلیه حیطه‌ها و مولفه‌ها بتواند دلایل قابل دفاعی برای وجود آنها در مفهوم شهروندی مورد نظر ارائه کند. با عنایت به این موضوع، هر گونه تعریف بومی از مفهوم شهروندی در بر دارنده‌ی حیطه‌های اجتماعی و سیاسی، قانون پذیری، شهروندی ملی و مذهبی و زیست محیطی است. تحقیقی که در سال ۲۰۰۰ توسط دیوید کر در بافت اجتماعی ۱۶ کشور به صورت مقایسه‌ای انجام گرفت،

حیطه‌های قانون‌پذیری و قانون‌گرایی و هم‌چنین حیطه اجتماعی و سیاسی را مورد توجه قرار داده است. حیطه آموزش زیست محیطی و مولفه‌های توسعه پایدار علی‌رغم این که در سطح مطالعات بین‌المللی از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند ولی در این تحقیقات کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. مبحث و حیطه شهروند ملی نیز با توجه به موضوع جهانی شدن و حذف مرزهای جغرافیایی کم‌رنگ شده است. بنابراین حیطه‌های قانون و اجتماعی، سیاسی تحقیق مذکور، وجود این حیطه‌ها را در پژوهش حاضر تایید می‌کند.

در تحقیقات انجام شده در حوزه شهروندی و آموزش شهروندی در کشورهای مختلف (مطالعات کریک ۱۹۹۸، چپودو ۲۰۰۵) ابعاد اجتماعی و سیاسی، بیشترین توجه را به خود جلب کرده است. البته مولفه‌های ابعاد مذکور بر حسب کشورهای مختلف و ساخت و قدرت سیاسی آنها متنوع است. در پژوهش حاضر نیز حیطه اجتماعی و سیاسی بیشترین مولفه‌ها را به خود اختصاص داده است. باید توجه داشت که حیطه رفتار سیاسی و اجتماعی نیز همانند مفهوم شهروندی به معنای کل، گر چه در لفظ با تلقی از این مفهوم در کشورهای مختلف اشتراک دارد ولی در محتوا و منظور با هم تفاوت دارند. از نظر ایشلو (۱۹۸۸) موضوع آداب و رسوم و سنن، عامل تفکیک‌کننده تلقی از رفتار اجتماعی و سیاسی است. بسیاری از مولفه‌هایی که در این حیطه مطرح شده است، خاص رفتار سنتی جامعه ایران است. حیطه قانون‌گرایی و قانون‌پذیری نیز که به عنوان دومین حیطه از ابعاد آموزش شهروندی در پژوهش حاضر مورد تایید قرار گرفت دارای اهمیت ویژه‌ای در ادبیات شهروندی است و توجه به مولفه‌های آن از اولویت خاصی برخوردار است. این حیطه نیز همانند حیطه‌های دیگر گر چه در ظاهر امر، تلقی یکسانی را در کشورهای مختلف دارد ولی در سطح خرد یعنی در سطح مولفه‌های تشکیل دهنده، تفاوت‌ها کاملاً مشهود است. موضوعاتی نیز قوانین خاص هم‌جنس‌گرایان، قوانین خاص مصرف مواد الکلی و حتی رانندگی، آزادی بیان و بندهای قانونی مربوط به آن از جمله مواردی است که موضوع حاکمیت قانون و قانون‌مندی و تلقی از آن را در کشورهای مختلف، متفاوت می‌سازد. این موارد در کشور ما از لحاظ قانونی دارای منع است گر چه شاید قانون مدونی در مورد منع قانونی این موارد وجود نداشته باشد ولی اهرم شرع و حاکمیت شرع به عنوان عاملی برای کنترل این رفتارها، خود به نوعی نقش قانون را ایفا می‌کند.

حیطه سوم، حیطه رفتار ملی و مذهبی بوده که با توجه به اهدافی عالی آموزش و پرورش مبتنی بر تربیت شهروند اسلامی و دینی تعیین شده است. حیطه زیست محیطی و توسعه پایدار نیز به عنوان عامل چهارم در آموزش شهروندی در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است. تحقیقی که در سال ۱۹۹۲ توسط هیکز و هولدن انجام گرفته این مورد را تایید می‌کند.

در سوال بعدی تحقیق، محقق میزان اهمیت هر یک از مولفه‌ها را قبل از انجام تحلیل عاملی از نظر جامعه هدف (معلمان دوره راهنمایی) مورد بررسی قرار داد که اگر بخواهیم نتایج را با نتایج حاصل از تحلیل عاملی مقایسه کنیم، مشاهده می‌کنیم که آن دسته از مولفه‌هایی که از نظر جامعه هدف برای در نظر گرفتن به عنوان مولفه‌های شهروندی از اهمیت کمی برخوردار بودند، عمدتاً در تحلیل محتوا نیز دارای حداقل یا عدم بار عاملی با حیطه‌های به دست آمده هستند.

ارزیابی از میزان اهمیت مولفه‌های استخراجی با تلقی بومی از شهروندی نشان می‌دهد که این نتایج با نتایج حاصل از میزان توجه به هر یک از این مولفه‌ها در متون درسی هم‌خوانی ندارد. به عبارت دیگر تجارب معلمان حاکی از این است که بین مولفه‌های تشکیل دهنده شهروندی با محتوای کتب درسی مطابقت و هماهنگی وجود ندارد.

نگاهی به اهداف تدوین شده دوره راهنمایی تحصیلی نشان می‌دهد که این اهداف گرچه اهداف آرمانی و مناسبی هستند اما به مولفه‌های توسعه پایدار و روابط اجتماعی به حد کافی نپرداخته‌اند. دوره‌های آموزش عمومی عمدتاً با هدف آشنا ساختن دانش‌آموزان و معلمان با نحوه عمل در امور روزمره زندگی تشکیل شده‌اند، بنابراین توجه به موضوع آموزش شهروندی و شهروند خوب باید در این دوره‌ها توجه خاصی را چه از بعد برنامه درسی و چه از بعد نوع آموزش و رفتار عملی به خود اختصاص دهد. اما در میزان مطابق محتوا با مولفه‌های استخراجی می‌بینیم که در متون درسی این دوره توجه چندانی به این واقعیت مهم نشده است. در جمع‌بندی کلی از این پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- تعاریف ارائه شده از شهروندی هر کدام از زوایای خاصی به موضوع نگریسته‌اند. بسته به بافت اجتماعی و رویکرد سیاسی مولفان، تعاریف از تنوع زیادی برخوردار است. تعاریف غیر بومی ارائه شده از سازه شهروندی، این مفهوم را خلاصه در دموکراسی و آزادی سیاسی و مدنی می‌داند بی آنکه اشاره‌ای به رویکرد جامعه دینی و دموکراسی دینی داشته باشد. شهروندی با رویکرد بومی ایرانی در بر دارنده‌ی حیطه‌هایی است که این حیطه‌ها ماهیت وجودی با ثباتی در تفکر شهروند ایرانی دارد. حیطه‌ها شامل رفتار اجتماعی و سیاسی، قانون‌پذیری و قانون‌گرایی، رفتار مبتنی بر آموزه‌های ملی و دینی و هم‌چنین زیست محیطی و توسعه پایدار است.
- ۲- اعتبار عوامل و حیطه‌های فوق‌الزاماً به معنای توجه جدی و هماهنگ به آنها در برنامه‌های دوره راهنمایی نیست و عمدتاً رابطه منطقی بین محتوای برنامه درسی این دوره از دروس علوم انسانی و اجتماعی با مولفه‌های استخراجی وجود ندارد.
- ۳- علی‌رغم تأکید بر نقش مولفه‌های توسعه پایدار و زیست محیطی، در برنامه‌های درسی دوره راهنمایی توجهی حداقل به آنها شده است.

۴- علی‌رغم این‌که مولفه‌های استخراجی و چارچوب نظری متشکل از آنها در کتب درسی به طور مناسب و متناسب به کار گرفته نشده ولی نتایج اعتبارسنجی مولفه‌ها، نشان از اهمیت و اعتبار بالای آنها دارد.

پیشنهادهای تحقیق

۱- نتایج نشان داد که هر گونه آموزش شهروندی می‌بایست چهار حیطه، شامل رفتار اجتماعی و سیاسی، قانون‌پذیری و قانون‌گرایی، رفتار مبتنی بر آموزه‌های دینی و ملی و مولفه‌های توسعه پایدار و زیست محیطی را در بر گیرد. پیشنهاد می‌شود به عنوان یک اقدام تدریجی و غیر تکناشی، برنامه‌های درسی و اهداف دوره بر اساس حیطه‌های فوق مورد بازنگری قرار گیرد و با استفاده از روش‌های کمی و کیفی تخصیص محتوا، آن دسته از مولفه‌هایی که در این حیطه‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است، در کتب درسی ملحوظ شود.

۲- نتایج نشان داده میزان توجه به مولفه‌های شهروندی استخراج شده در متون درسی دوره بسیار نازل است و عمدتاً تناسب بین این گونه مولفه‌ها وجود ندارد. پیشنهاد می‌شود شورایی متشکل از متخصصان تعلیم و تربیت (برنامه‌ریزی درسی)، جامعه‌شناسان، روانشناسان و معلمان با تجربه و بدون دیدگاه سیاسی و عقیدتی خاص تشکیل شود و برنامه درسی مطابق معیارهای بین‌المللی مورد بازنگری قرار دهند.

۳- پیشنهاد می‌شود چارچوب نظری از مولفه‌های شهروندی استخراج شده از این تحقیق برای برنامه‌ریزان دروس علوم انسانی و اجتماعی سایر دوره‌های تحصیلی حتی دوره‌های دانشگاهی ارائه شود، آنگاه از طریق تحقیق و تعمیق در آنها به مولفه‌های دقیق‌تر و به روزتری نایل شویم.

۴- نتایج نشان می‌دهد که مولفه‌های خاص آموزش دینی به نسبت سایر مولفه‌ها مورد توجه بسیار قرار گرفته است. پیشنهاد می‌شود ضمن حفظ این شرایط مقدمات متناسب بخشیدن به سایر مولفه‌ها و تاکید بر آموزش مسائل دینی در خارج از برنامه درسی فراهم شود.

منابع فارسی

- افتخار زاده، فرهاد، ۱۳۸۳، «ارائه مدل جهت تربیت شهروند حرفه‌ای در نظام آموزش عالی کشور در هزاره سوم» رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- شریعتمداری، علی، ۱۳۷۴، «رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی»، تهران: انتشارات سمت.
- عسگریان، مصطفی، ۱۳۷۹، «سازمان و مدیریت آموزش و پرورش»، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فتحی و اجارگاه، کوروش، ۱۳۸۲، «برنامه‌های درسی تربیت شهروندی» اولویتی پنهان برای نظام آموزش و پرورش ایران، فصلنامه علمی پژوهش علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- فریره پائولو، فریره، مترجم احمد بیرشک، «آموزش در جریان پیشرفت»، تهران: نشر خوارزمی، ۱۳۶۳.
- محمدی، مجید، ۱۳۷۸، «جامعه مدنی ایرانی»، تهران: نشر مرکز.
- نقیب زاده، میر عبدالحسین، ۱۳۷۵، «فلسفه آموزش و پرورش»، تهران: انتشارات طهوری.
- وزارت امور خارجه، ۱۳۷۹، «سیاست خارجی ایران»، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

منابع انگلیسی

- Brown, J. (1996), *Multidimensional Citizenship*, University of Toronto Press, CA.
- Chamberlin, Rosemary (2004), *Westminster Studies in Education*, Vol. 26, No.2.
- Chiodo, J. and Martin, A. (2005) *Journal of Social Studies Research*, Manhattan: Spring 2003, Vol. 29. ISS. 1; p 23 (What Do Students Have to say about Citizenship? An Analysis of the Concept of Citizenship Among Secondary Education Students)
- Dimain, B. (2000) *Citizenship and the Challenge of Global Education*, Stoke Filho, T. (2001), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* Oxford: Oxford University Press.
- Ichilov, O. (1998), *Patterns of Citizenship in Changing World*, in O. Ichilov (Ed), *Citizenship and Citizenship Education in a Changing World* (pp: 11-27) London, UK: The Woburn Press.
- Keer & Hartenet, H. and Davidson, D. (2002) *Citizenship in Europe*, London Press, p.2.
- Keer, D. (2000, April) *Citizenship Education: An International Comparison across 16 Countries*, paper presented at the Annual Conference of the American Educational Research Association, New Orleans, USA.
- Lee, W.O., (1999), *Qualities of Citizenship for the New century: Perception of Asian Educational Conference on Reforming Learning, Curriculum and Pedagogy* Bangkok, Thailand 13-16 DC.
- Sheriberg, F. (2000), *Citizenship and Democracy in Schools: Diversity, Identity Equality*, Stoke – on – Trent.
- Torney- Parta, Y. (1991), *Civic Education*, In: *International Encyclopedia of Curriculum* Edited by A. Lewy Pergamon Press.
- Wals, A. (2000), *Citizenship Education and National Identities*, Oxford review of Education.

ژړوېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی